

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN KALEMİNDEN DANTE'NİN İSLAM DİNİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. AYTEK MEMMEDOVA ZAKİRKIZI *

Öz: Türkiye'nin ünlü düşünürü Hilmi Ziya Ülken'in (1901-1974) kültürel mirasında medeniyet, dinî-felsefî ve dünya dinlerinin tarihi hakkında konuların büyük önemi vardır. Bu anlamda onun yaratıcılığında yaklaşık 200 yıl süren ve Katolik Kilisesi tarafından başlatılan Batı Avrupa feodallarının doğuda 1095'ten 1291'e kadar yaptığı Haçlı Seferleri hakkında meseleler yaygın olarak incelenmektedir. İtalya'nın büyük şairi Alighieri Dante (1265-1321) "İlahi Komedyâ" ("Divina Commedia") epik şiiriyle dünya edebiyatı tarihinde kendine özgü özel bir yer tutmaktadır. Yaklaşık 1307-1321 yıllarında kaleme alınan bu eser "Cehennem", "Araf (temizlik)", "Cennet" isimlerinde üç ciltten oluşmuştur. Dante Hz. Muhammed Peygamber'e, raşid halifelerinin sonuncusu Hz. Ali'ye menfî münasebet beslemiş, bunu "İlahi Komedyâ" eserinin "Cehennem" bölümünün "Yirmi sekizinci şarkı"sında Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi suçlu gibi göstermiştir.

Hilmi Ziya Ülken, Doğu'nun bilimsel-kültürel mirasının Batı'da yayılması meselelerini incelemiş, Müslüman Şark'a mahsus felsefî talimlerin de batı ülkelerine nüfuz ettiğini göstermiştir. Bu yüzden Hilmi Ziya Ülken Dante'nin, İslam dünyasında yaratılan kültürel mirastan ve İbn Arabî'nin eserlerinden yararlanarak epik şiirini yazdığını belirtmiştir. Ama düşünür buna rağmen Dante'nin İslam dinine ve Hristiyan olmayan bilginlere karşı olumsuz bir tutumundan bahsetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hilmi Ziya Ülken, Alighieri Dante, "İlahi Komedyâ", Haçlı Seferleri, din, felsefe

DANTE'S RELIGIOUS VIEWS ON ISLAM, REFLECTED IN THE WORK OF HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Abstract: The article reveals research on culture, religious philosophy and the history of languages, which occupy an important place in the creative heritage of the outstanding Turkish thinker Hilmi Ziya Ülken (1901-1974). In this sense, his work widely explores the issues of the Crusades in Western Europe from 1095 to 1291 at the initiative of the Catholic Church, which lasted almost 200 years. The poem of the great Italian poet Alighieri Dante (1265-1321) "Divina Commedia" occupies a special place in the history of world literature. Written by him in about 1307-1321, this work consisted of three parts: Hell (Inferno), Purgatory-Araf (Purgatorio) and Paradise (Paradiso). Here he reflects his attitude towards Islam. As Hilmi Ziya

ORCID ID : 0000-0002-4915-6263

DOI : 10.31126/akrajournal.723753

Geliş tarihi : 20 Nisan 2020 / Kabul tarihi: 10 Ağustos 2020

* Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Felsefe ve Sosyoloji Enstitüsü, Bakü /Azerbaycan

E-posta: a.z.m-9@mail.ru

Ulken notes, Dante expressed a negative attitude to the Prophet Muammad, as well as to the last caliph Rashid Ali in the Twenty-eighth Song of the part “Hell” of “Divina Commedia”. The Prophet and Caliph Ali are represented here as sinners.

Hilmi Ziya Ulken investigated the spread of the scientific and cultural heritage of the East to the West, and showed the influence of the philosophical teachings of the Muslim East on Western countries. Therefore, Hilmi Ziya Ulken stated that Dante wrote a poem, using the legacy created in the Islamic world, as well as relying on the works of Ibn Arabi. Nevertheless, the thinker spoke of Dante’s negative attitude towards Islam and non-Christian scholars.

Key Words: Hilmi Ziya Ulken, Alighieri Dante, “Divina Commedia”, crusades, religion, philosophy

1. Giriş

Türkiye’nin ünlü düşünürü, Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) zengin ve çok yönlü yaratıcı mirasa sahiptir. O, bir filozof, sosyolog, şair ve nasir olarak tanınmıştır. Düşünür felsefi düşüncenin gelişiminde büyük hizmet göstermiş, katkıda bulunmuştur.

Hilmi Ziya Ülken’in felsefe ve sosyoloji üzerine çalışmaları da bilimsel değer taşıyor. Onun Türk Tefekkürü Tarihi, Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine, İnsani Vatanseverlik, Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi, İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri, Millet ve Tarih Şuuru, Dünyada ve Türkiyede Sosyoloji, Öğretim ve Araştırmaları, Bilgi ve Değer vb. eserleri günümüzde de önemini ve ilmi değerini korumaktadır.

Hilmi Ziya Ülken, Aristoteles’in “Metafizik”, Jean-Jacques Rousseau’nun “Emile”, Baruch Spinoza’nın “Ethica” vb. bilim adamlarının eserlerini Türkçeye çevirmiştir.

Hilmi Ziya Ülken’in felsefe tarihindeki önemli hizmetlerinden biri Orta Çağ Doğu felsefesi tarihî meselelerini kapsamlı şekilde, İslam dünyasının felsefesini ve düşüncesini sistematik bir biçimde, araştırmasıdır. Bu anlamda onun Meşşai felsefesi, İsrakilik, Tasavvuf, kelam felsefesi hakkında düşüncelerinin büyük önemi vardır. O, Kindi, Ebunaser Farabi, İbn Sina, Gazali, İbn Rüşd, Muhyiddin b. Arabi, Nasiruddin Muhammed Tusi ve başka düşünürlerin felsefi görüşlerini eserlerinde göstermiştir.

Hilmi Ziya Ülken’e göre İslam felsefesi IX. ve XII. yüzyıllar arasında başlıca eserlerini vermiştir. Felsefe tarihinde Yunan felsefesi ile Avrupa felsefesi arasında köprü vazifesini görmüş, Yunan (kısmen Hind - İran) tesirleri ile doğarak Orta Çağ, Batı felsefesi üzerine tesir etmişti (Ülken, 1967: 1). “İslamlarla temastan önce, Batı Orta Çağ’ında Yunanlılardan bilinen eserler yazan ve nevi bakımından çok fakirdi. Her türlü ilmi araştırma aracından yoksul olan bu devirdeki Batı düşüncesinin biricik silahı soyut ve kelimeci “cedel” (Dialectique) idi. Çok dar ve gerçek ile ilgisiz sorular çevresinde dönüp dolaşan bu boş tartışmalar işte bundan ileri geliyordu. Hâlbuki aynı yüzyıllarda Doğu’da Farabi, İbn Sina, Razi, Nasır Tusi gibi müsbet ilimler ve felsefe

alanında çok verimli araştırmalar yapmış büyük düşünürler yetişmiş bulunuyordu. İslam medeniyetinin fikir seviyesi bakımından bu ölçülmez yüksekliğini Batılılar artık yavaş yavaş görmeye başlıyorlardı.” (Ülken, 1967: 306).

Düşünür, İslam felsefesini böyle değerlendirmiştir: “a) İslam felsefesi Yunan düşüncesinin basit bir devamı değildir. Çeviriler ve açıklamalar (şerhler) yanında orijinal eserleri de vardır, b) Filozoflar (El-Felasifa) diye tanınanların dışında kelamcılar, sufiler, hatta hukukçular (Fukaha) arasında da filozof sayılacaklar vardır ki, bunların birçoğu Batı dünyasınca tanınmamıştır. c) Asıl felsefe çıgırları içinde de bazıları Latinceye çevrilmemiş ve yakın yıllara kadar Batılılarca tanınmamıştır. Bu kayıtları göz önüne alınca İslam felsefesinin bütünü Yunan’la modern Avrupa düşüncesi arasında köprü vazifesini görmüş sayamayacağımız anlaşılır.” (Ülken, 1967: 1).

Hilmi Ziya Ülken yazmıştır: “XI. yüzyıl sonlarında Doğu’ya karşı ilgi uyandı. Haçlılar, Endülüs ve Sicilya medreseleri, Avrupa’da yerleşmeler ve şehirleşmelerden doğan nüfus yoğunluğu karşısında Eski Batı, okul ve bilim sisteminin yetersizliği İslam âlemi ile teması zorluyordu. Önce rahipler arasında Fransa’da ve başlıca Normandiya’da bilim hareketleri gelişti.” Düşünür Sicilya ve Napoli medreselerinin İslam biliminin Batı’ya geçmesi için geçit görevini gördüğünü belirtmiştir:

1. Birinci safhada İtalya, İspanya, Güney Fransa’da birçok kimselerin İslam medreselerinde okumaya geldiklerini görüyoruz. Matematik, felsefe, hekimlik ve astronomi (felekiyat) okuyan bu öğrenciler bir süre sonra yeni açılacak ilk Batı üniversitelerinin profesör adayları oldular.

2. İkinci safhada İslam medreselerini taklit yolu ile ilk Batı üniversiteleri kuruldu. Önce Napoli Kırallığı’nda Salerno Manastır Okulu kuruldu. Salerno kanalı ile İslam medreselerinden İtalya’ya Aristo’nun eserleri ve şerhleri girmeye başladı. Sicilya kralı II. Fredirik, bilginleri koruması ile tanınmıştı. Napoli Manastır Okulu’nu kurdu. Aristo’nun eserlerini Arapçadan Latinceye çevirtti. İbn Seb’in ile felsefi mektuplaşmaya girdi. Castille ve Lyon kralı 10. Alphonse, İslam eserlerini inceleyerek astronomi cetvelleri yaptırdı.

3. En sonra İslam ilmi İtalya yolu ile Fransa’ya ve başka Batı memleketlerine girmişti. XIII. yüzyıl başlarında Boulogne ve Montpellier medreseleri kuruldu. Biraz sonra Paris Üniversitesi faaliyete başladı. (Kuruluş yılı 1215’tir). Daha sonra aynı model üzerinde Oxford ve Köln Üniversiteleri kurularak yeni ilim İngiltere ve Almanya’ya sokuldu (Ülken, 1967: 306-307).

Böylece, Hilmi Ziya Ülken İslam âleminde oluşan bilim ve felsefenin XII. yüzyıldan başlayarak Sicilya ve Müslüman İspanyası (Endülüs) yolu ile Batı ülkelerine geçtiğini, böylece Batı’da büyük bir çeviri döneminin başladığını belirtmiştir.

Hilmi Ziya Ülken'in yaratıcılığında dünya dinlerinin tarihi, genellikle, din ve felsefe hakkında konular önemli yer tutmaktadır. Onun yaratıcılığında İslam dini ve Dante'nin bu dine yaklaşımı hakkında görüşleri ilginçtir.

2. Dante'nin Hz. Muhammed ve Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri

Fransız, Alman, İngiliz, İtalyan Haçlı askerlerinin yer aldığı ve XI. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden Haçlı Seferleri Katolik kilisesinin girişimi ile Batı Avrupa feodallarının Doğu'da yaptığı savaşlardır.

Hilmi Ziya Ülken, 1095'ten 1291'e kadar Batı devletlerinden çoğunun katıldığı ve hedefi Orta Doğu yolunu açmak olan sekiz Haçlı Seferi'nin dinî savaş fikrinin Türkler tarafından benimsendiğine dair kaynaklarda çok farklı fikirlerin olduğunu yazmıştır:

1. Türklerin cihad (dinî savaş) için Yakın Doğu'ya gelmiş olduğu ve onlara karşı Hristiyan dünyasının tepkisinden doğduğunu ileri süren görüştür. Bu görüşe birçok Batılı yazar ile bir kısım Doğulu yazar katılmaktadır.

2. Türklerin Abbasi hizmetinde ücretli asker olarak çalışmalarını Batı'ya doğru hareketleri cihad için değil yeni yerleşme alanları bulmak içindi. Bu da IX. ve X. yüzyılda Sugur (hudut) savunma savaşları sırasında Doğu Anadolu'ya gevşek yerleşmelerinden sonra XI. yüzyılın ilk yarısında kesif göçler hâlini almıştır: VII. ve VIII. yüzyılda İslam-Arap istilasının hızlı gelişmesi durduktan sonra bu yüzyıllarda Abbasi İmparatorluğu feodal kuvvetlerin tesiriyle parçalanmaya başlamış ve istila, bir savunma savaşı hâlini almıştır.

3. Vakalara yakından bakılırsa bu savunma savaşlarında önce Arap, sonra İranlı ve daha sonra Türk kuvvetleri ve feodal devletlerin mühim rol oynadığı görülür. Arap tarihlerinde Bizanslılara Rum, Haçlılara Frenk denmekte ve çoğunda Haçlılar (saribiyon) kelimesi geçmemektedir.

4. Buna karşı Batı'da Malazgirt Zaferi'nden (1071) 25 sene sonra (1094) başlayan Haçlı dalgası Türklerin Bizanslılara karşı savunması ile beraber son akınlarını yalnız Hristiyanlığa karşı dinî savaş gibi görüyor, dinî bir istila saydığı Türk akınına karşı Hristiyanlığın İsa'nın kelimelerini koruma gibi bir işe girdiğine kani bulunuyordu (Ülken, 2006: 110-111).

"Haçlı Seferi" nasıl ve hangi saiklerle başladı?" sorusuna Hilmi Ziya Ülken şöyle cevap vermiştir: "Bunun yalnız Kudüs'ü kurtarmak için açılmış din savaşı olduğunu, üst üste yenilen Bizanslılara yardım için Hristiyanlığın birleşmesinden doğduğunu söyleyenler vardır. Fakat savaşların hazırlanışı, elde edilmek istenilen şeyler birinci hipotezin yetersiz olduğunu gösterdiği gibi, Batı Hristiyanlığı ile Doğu Hristiyanlığının eskiden de bu savaşlar sırasında da

anlaşmamış olduklarını gösteren vakaların çokluğu ikinci hipotezi de şüpheli durumda bırakmaktadır.

Her ne kadar I. Haçlı Seferi'ni halk arasında körükleyen Pierre I'Hermite, ikinciyi körükleyen ve halkla beraber kralları da harekete getiren Saint-Bernard gibi popüler din adamları ise de, bunların topladıkları kalabalık o zamanki tekniğe göre böyle geniş ölçüde seferleri devam ettirme gücünde değildi. Her ikisinde de savaşları asıl yönetenler Batı'da yeni doğan monarşiler, onların başındaki krallar veya feodal yardımcılarıydı. Kudüs'ün kurtarılması amacı bu seferlerde şüphe yok ki rol oynamış fakat Haçlıların hareketleri takip edilince daha çok başka sebeplere siper görevini görmüştür." (Ülken, 2017: 79).

Haçlı Seferlerinden bahsederken Hilmi Ziya Ülken, Batı'da İslam âlemine hücumunun ilk sebebinin Hint yolu ile bağlı olduğunu bildirmiştir: "Bu sebep Kudüs'ün (yani, İsa'nın şehrinin) zaptedilmesi gibi dinî bir gaye ile birleşti ve kuvvetlendi. Bu yüzden kilise ile burg sahipleri ve şövalyeler el ele verdiler, ve Haçlı Seferlerini açtılar. İktisadi ihtiyaçlarla taassubun birleşmesinden doğan bu seferler (10-12. yüzyıllar) yüz elli yıla yakın bir zaman sürdü." (Ülken, 1967: 336).

Hilmi Ziya Ülken, eserlerinde Dante'nin İslam dünyasına münasebetinden, İslam dinine yaklaşımından bahsetmiştir. O, bazı Avrupalı düşünürlerin İslam dünyasında oluşmuş kültürel mirastan yararlandıklarını, fakat İslam'a karşı olumsuz bir tutum sergilediklerini göstermiştir: "Thomas, kelamcılardan ve İslamiyetten ciddi olarak bahsetti. İslamiyete ait tenkitlere ilk defa felsefî bir yön veren bu zattır. Reymondo Lulla, 1307'de Tunus yakınında (Bugia'da) Ârapça ve İslam felsefesi öğrendi. Sonra 1316'da papayı manevi Haçlı Seferleri yapmaya teşvik etti. Önce tam ilgisizlikle karşılandığı hâlde, R. Lulla'nın ısrarlı teşebbüsleri sonunda papalar tarafından kabul edilmiş ve misyonerlik teşkilatının temeli olmuştur. Reymondo, İbn Arabî'den Esmâ ül-Hüsna'yı "Allahın yüz adı" diye Latinceye çevirdi. Fütihat'tan birçok bölümler nakletti. Bir Hristiyan, bir Müslüman, bir Yahudinin tartışmalarını tasvir eden bir risale yazdı. Tasavvufa, kelama ve felsefeye dair birçok risale ve kitap yazmış olmasına rağmen, esasında İslamla düşmanlığı körükledi." (Ülken, 1967: 330).

İtalya'nın ünlü şairi Alighieri Dante (1265-1321) dünya edebiyatı tarihinde büyük mevki kazanmıştır. Yaratıcılığında mühim yer tutan "İlahi Komedyâ" ("Divina Commedia") eseri Dante'ye şöhret getirmiştir. Yaklaşık 1307-1321 yıllarında kaleme alınan bu eser "Cehennem", "Araf (temizlik)", "Cennet" isimlerinde üç ciltten oluşmuştur. Dante, Hz. Muhammed Peygamber'e, Raşid halifelerinin sonuncusu Hz. İmam Ali'ye menfî münasebet beslemiş, bunu "İlahi Komedyâ" epik şiirinde göstermiştir. Eserin "Cehennem" bölümünün

“Yirmi sekizinci şarkı”ında Hz. Peygamber’i ve Hz. Ali’yi suçlu gibi göstermiştir (Dante, 1973:16).

Alighieri Dante’nin büyük dedesi XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyılın başında yaşamış şövalye Cacciaguida Haçlı Seferlerinin içinde yer almıştı (Dante, 1973: 8).

Dante, Hz. Muhammed Peygamber’e ve Hz. İmam Ali’ye menfi münasebetini “İlahi Komedyâ” epik şiirine şöyle yansıtmıştır:

*“Öyle ki, o zavallı beni gördü nihayet,
Araladı elile kana batmış göğüsünü,
Dedi: “Bir bak ne görünüştedir bu yüz, bu sima!...”*

*Yakında, ya uzakta olanlara bir dikkat edin –
İnsanlar arasında ayrımcılık, nifak
Yaptıkları için onlar kılıçtan tek tek geçiyorlar”* (Dante, 1973:136).

Hilmi Ziya Ülken’in yazdıklarından da anlaşıldığı göre Dante, Hz. Muhammed Peygamber ve raşid halifelerin sonuncusu Hz. Ali hakkındaki görüşlerinin olumsuz olmasına rağmen “İlahi Komedyâ” (“Divina Commedia”) eserini yazarken İslam dünyasında oluşmuş kültürel mirastan faydalanarak kaleme almıştır.

Görüldüğü gibi, Dante büyük dedesi Cacciaguida’nın yolunu takip ederek dinî fanatizm mevkiinden Hz. Muhammed Peygamber’e ve Hz. İmam Ali’ye karşı hakaretli münasebet göstermiştir.

3. Dante’nin Hristiyan Olmayan Filozoflar Hakkındaki Görüşleri

Dante, Hristiyan olmadıkları için Sokrat, Platon, Demokritos, Diogene, Thales, Anaxagoras, Zenon, Empedokles, Herakleitos ile diğer filozoflar ve âlimlerle birlikte İbn Sina ve İbn Rüşd’ü (Averroes) de cehennem’in birinci aşamasında olduğunu belirtmektedir. Dante Divina Commedia adlı eserinde konuyu şöyle ifade etmiştir:

*“Sokrat, Platon ona yakın bir adam gibi,
Oturmuş; o bilgeye saygı gösterirler sakın;
Buradaki felsefenin en eski hakimi,*

*Bu dünyayı tesağüf olduğunu düşünüyor Demokritos;
Buradaydı Diogene, Thales Anaxagoras –
Büyük filozof Zenon, Empedokles, Herakleitos...*

*Orada hendes Evklid, o müneccim Ptolomey,
Ordaydı Hippokrat, Qalenâ İbn Sina,
Averroes – dünyada ona aydınlı her şey”* (Dante,1973: 36).

Müslüman dünyasına manevi şiddet uygulayan Alighieri Dante, Hz. Muhammed Peygamber'i (sa.) ve Hz. Ali'yi, Hristiyan olmadıkları için antik Yunan düşünürlerini, bilginlerini, hem de Müslüman olan ansiklopedik âlim İbn Sina'yı (Avicenna) ve dünya felsefesi tarihinde çift hakikat öğretisinin temelini koymuş İbn Rüşd'ü (Averroesi) de cehennemde gösteriyor:

*“Bil ki, bir tek günah da işlememişler onlar,
Ararsın, canı-dildən hizmet etmişler her yıl,
Tek bir belaları var – Hristiyan olmamışlar”* (Dante, 1973: 33).

Müslüman âleminde oluşmuş zengin bilimsel ve felsefî kültürel mirasın Hristiyan âlemine etkisi büyüktü. Bu meseleden bahsederken Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi muhabir üyesi Zakir Memmedov yazıyor: XI-XII asırlarda Yahudiler dünyevi ilimlere ve felsefeye dair birtakım önemli kitapları Arapçadan Latinceye çevirip Avrupa ülkelerinde yayınlamışlardı. Doğu filozoflarının eserleri, ayrıca Platon'un, Aristoteles'in ve başka Yunan filozoflarının kitaplarına onların yazdıkları açıklamalar ile beraber antik bilimsel-felsefî mirasın kendisi de Latinceye Arapçadan tercüme edilmiştir (Memmedov 2006: 75).

Bir olguyu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi muhabir üyesi, Prof. Dr. Zakir Memmedov, İbn Sina'nın XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş “Tıp Kanunu” kitabının Avrupa'da tıp biliminin öğretiminde XVII. yüzyıla kadar başlıca kaynakça sayıldığını, İbn Rüşd'ün felsefî öğretisinin, Averroizmin dünya kültürü tarihinde yeni dönem felsefesine hazırlık aşaması olarak değerlendirildiğini, Rönesans felsefesinin önemli teorik kaynağı olmakla onun gelişmesine derin tesir gösterdiğini yazmıştır (Memmedov, 2006: 251).

Hilmi Ziya Ülken, Dante'nin İslam dini ve Hz. Peygamber'den bahsederken, İspanyol müsteşriki, Madrid Üniversitesi profesörü, İslam felsefesi ve ilahiyatı ile ilgili değerli eserler kaleme almış Asin Miguel Palacios (1871-1944) araştırmasına başvurur. Düşünür yazmıştır: “İslam düşmanlığı gittikçe artıyordu. Dante, Divina Comedia'nın Inferno kısmında Hazreti Peygamber'i yer altının sekizinci katında pek saygısız bir ifade ile tasvir ediyor. Hâlbuki Palacios bu eser hakkında yaptığı tetkiklerinde Dante'nin konusunu, terkip tarzını, manevi Mirac fikrini tamamen İbn Arabi'ye borçlu olduğunu göstermektedir.

Orta Çağ Hristiyan yayınlarının büyük bir kısmı İslam düşüncesinden çeviri ve nakillerle doğduğu için bu âleme karşı derin bir ruh kompleksinin neden ileri geldiği anlaşılıyor. Asin Palacios, Divina Comedia'da Müslümanlığın ahret görüşünün tesirine dair araştırmasında İbn Arabi'nin Dante üzerinde tesirini inceledi. Bu araştırmayı da A. Cabatone “Mukayeseli Dinler Tarihi Der-

gisi”nde inceledi. Bu tetkike göre Yeni Çağ’ı açan büyük İtalyan şairinin İslamiyetdeki yaratılış ve ahret (Mebde’ ve Mead) görüşünden ve başlıca İbn Arabi’nin Kitab ül-İsra’sı ile Fütühat ül-Mekkiye’sinden mülhem olduğunu gösterdi.” (Ülken, 1967: 330-331).

Hilmi Ziya Ülken, Asin Miguel Palacios’u “Samimi Hristiyan” olarak adlandırmış ve bu İtalyan şairin şan ve ününü bozmak fikrinde olmadığını, Dante’nin eserindeki göğe yükseliş ile İslami-Mirac arasındaki münasebet meselesinin daha önce de bazı bilginlerin dikkatini çektiğini yazmıştır.

Düşünüre göre, “Dante hayranları bu iddianın yerinde olmadığını ileri sürdükleri gibi, Hristiyanlar da dinî taassupla bu türlü araştırmaları yersiz göstermektedirler. Hâlbuki, Palacios İslam tetkikleri ile uğraşmasına rağmen samimi Hristiyan olduğu için Toskanalı şairin şan ve ününü bozmak fikrinde değildir. Dante’nin eserindeki göğe yükseliş ile İslami-Mirac arasındaki münasebet sorusu daha önce de bazı bilginlerin gözüne çarpmış bulunuyordu. XVIII. yüzyılda bunun köklerini arayanlar onu eski Hristiyan eserlerinde bulmaya çalışırlar. Mesela Concellieri bu İtalyan şairinin konusunu bazı Orta Çağ Hristiyan efsanelerinden almış olduğunu metin karşılaştırmalarıyla gösterdi.” (Ülken, 1967: 331).

Hilmi Ziya Ülken, görüşünü kanıtlamak için Fransız filozofu ve edebiyat tarihçisi Antuan Frederik Ozanam’ın (1813-1853) araştırmasına istinat etmiştir: “XIX. yüzyılda Fransız bilginlerinden Ozanam, Dante’ye dair tetkikinde onun ansiklopedik bilgi sahibi olduğunu gösteriyor. Ona göre biri kuzey, biri güneyde iki yol Dante’yi Eski Doğu kaynaklarına götürüyordu. Dante birçok İslam mutasavvıf ve feylosofundan Latinceye yapılmış çevirileri okumuştur.” (Ülken, 1967: 331).

Asin Miguel Palacios’un, Dante’nin faydalandığı kaynakları incelerken bunların tercüme yoluyla İslami esere nasıl dayandığını gösterirken İbn Arabi’nin “Fütühat”ı üzerinde durduğunu ve bunu büyük bir başarı ile çözdüğünü bildiren Hilmi Ziya Ülken kitabının dört kısım olduğunu yazıyor:

“1) Leylet al-İsra ve Miraç kısımlarının Divina Commedia ile karşılaştırılması; 2) Divina Commedia’nın ahirete ve ukbaya dair başka Müslüman kısımları ile karşılaştırılması; 3) Dante’den önceki Hristiyan lejandlarında İslami unsurlar; 4) İslami eserlerin Hristiyan Avrupa’sına geçişine dair araştırmalar ve tahminler.” (Ülken, 1967: 332).

4. Sonuç

Hilmi Ziya Ülken, büyük ekonomik kaynakları ele geçiren Batı memleketlerinin hızlı gelişmesine karşı Yakın ve Orta Doğu memleketlerinin giderek çöktüğünü belirtmiştir. Mütefekkir Şark ve Garp (Doğu ve Batı) kavramlarının memleketin fikir âlemini eskidenberi yakından ilgilendiren bir sosyal

problemin başlığı olarak kullanıldığını yazmıştır. “Garplılaşma”dan, “Garp medeniyeti”nden ve “Garpcılık”tan bahsedilmiştir. Böyle düşünenlerin karşılarında antitez olarak Şarkçılığı, “Şark medeniyetini” görüyorlardı. Fakat garp ve şark deyince neyin anlaşılması meselesi ile bağlı Hilmi Ziya Ülken bu kelimelerin her şeyden önce coğrafi iki kavramı ifade ettiğini, ancak bu anlamda şark ve garp tamamiyle göreceli kavramlar olduğunu bildirmiştir. Türkiye Yunanistan’a göre doğu olduğu gibi, İran Türkiye’ye, Çin İran’a göre, hatta Amerika Çin’e göre doğudur (Ülken 1998: 307-308).

Hilmi Ziya Ülken, İslam ve Hristiyan dünyalarının Haçlı Seferlerinde savaştıkları zaman, garp ve şark kavramlarının daha keskin bir şekil aldığını yazmıştır. Fakat yalnızca bir itikat çarpışmasından ibaret olan bu tezat, hakiki hiçbir tezadı ifade etmiyordu. Orta Çağ medeniyeti –din harplerine rağmen– her iki âlemde müşterek karakterlerini gösteriyordu: Birbirine çok yakın bir arazi idaresi, aynı endüstri tarzı, aynı inşa usulü, aynı zevk, “ümme” zihniyeti denilen aynı manevi hayat şekli, Şark’la Garp’ı ayırmaktan ziyade birbirine bağlıyordu (Ülken, 2008: 21).

Hristiyan felsefesi, İslam felsefesi ile ilk defa Dominicus Gundissalvi’ nin (...-1151) yaptığı Gazali tercümelemleri ile temasa geldiğini yazan Hilmi Ziya Ülken, Gazali’nin Batı’daki tesirinin Ramon Marti ile bitmediğini göstermiştir. Miguel Asin Palacios İslam’da bu tesiri Huellas’dan Pascal’a kadar getirmektedir. Ona göre Gazali’nin ahrete dair düşünceleri ile Pascal’ın düşüncesi arasında tam bir uygunluk vardır ve bu uygunluk tesadüfün eseri değildir. “Bahse girişme” diye tanınan ve Gazali’nin çok kullandığı dinin savunulmasına ait kanıt Pascal tarafından Pensees’te tekrar ele alınmıştır (Ülken, 1967: 324-325).

Hilmi Ziya Ülken “Samimi Hristiyan” olarak adlandırdığı Asin Miguel Palacios’ un “İlahi Komediya” eseri hakkında yaptığı tetkiklerinde Dante’nin konusunu, terkip tarzını, manevi miraç fikrini tamamen İbn Arabi’ya borçlu olduğunu göstermiştir. Onun, İtalyan şairin şan ve ününü bozmak fikrinde olmadığını yazan Hilmi Ziya Ülken, Dante’nin eserindeki göğe yükseliş ile İslami-Mirac arasındaki münasebeti daha önce de bazı bilginlerin dikkatini çektiğini yazmıştır.

Böylece, Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, Alighieri Dante’nin “İlahi Komediya” epik şiirinde İslam dini ve Hristiyan olmayan filozoflar hakkında görüşlerini araştırırken onun İslam dünyasında oluşan kültürel mirastan, özellikle İbn Arabi’nin eserlerinden faydalandığını yazmıştır. Fakat dinî fanatizm mevkiinden Hz. Muhammed Peygamber’e ve Hz. İmam Ali’ye, aynı zamanda Hristiyan olmadıkları için antik Yunan düşünürlerini, bilginlerini, hem de Müslüman olan ansiklopedik âlim İbn Sina’yı (Avicenna) ve dünya felsefesi

Doç. Dr. AYTEK MEMMEDOVA ZAKİRKIZI

tarihinde çift hakikat öğretisinin temelini koymuş İbn Rüşd'ü (Averroesi) de cehennemde gösteriyor.

KAYNAKÇA

- Dante, Aligyeri (1973); İlahi komediya. (Tercümeçi: Əliağa Kürçaylı). Bakı, Azərneşr Memmedov, Zakir (2006); Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. 2. bs. Bakı, Şərq-Qərb Neşriyatı.
- Ülken, Hilmi Ziya (1967); İslam Fəlsəfəsi Kaynakları ve Tesirleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Ülken, Hilmi Ziya (1998); İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (2006); Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine. (Yayına hazırlayanlar: Gülseren Ülken – Sait Maden), Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (2008); Millet ve Tarih Şuuru. (Danışman Gülseren Ülken), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (2017); Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler. (Yayına hazırlayan: Gülseren Ülken). 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.